

Posudok na habilitačnú prácu
Mgr. Lukáša Jeníka, PhD.

**„O poznaní umením: Význam antickej tragédie v debate o človeku
a Platónova kritická reflexia umenia v *polis*“**

Oponent: doc. Mgr. Pavol Sucharek, PhD.

Filozofovanie Lukáša Jeníka, PhD. sa vyznačuje určitou charakteristickou „antropologicko-umenovednou“ líniou. Dôkazom je najmä skutočnosť, že predložená habilitačná práca voľne nadväzuje na jeho predošlé výskumy v oblastiach divadelnej antropológie, filozofickej antropológie a dejín filozofie. Ide najmä o tri monografie *The body as a stage: an introduction to the role of corporeality in Ignatius of Loyola and Jerzy Grotowski* (Warszawa: Rhetos, 2016); *Vybrané kapitoly z estetiky I. Antické korene západnej kultúry* (Trnava: Dobrá kniha, 2017); *Vybrané kapitoly z estetiky II. Umenie ako metóda poznania?* (Trnava: Dobrá kniha, 2019) a niektoré ďalšie odborné príspevky k problému ľudskej prirodzenosti, publikované v domácom časopise *Studia Aloisiana*. L. Jeníka vnímam ako jazykovo disponovaného a kritického mysliteľa, pokračujúceho v poctivej kresťanskej metafyzickej tradícii s presahmi do súčasného, viac menej (post?)analyticky orientovaného myslenia. Vyjadrujem presvedčenie, že predložená habilitačná práca spĺňa prísne nároky autentického výskumu a kritickej vedeckej práce.

Prácu charakterizuje prelínanie troch tematických úrovní: tou **prvou** je riešenie otázky kognitívnych dispozícií umeleckej skúsenosti / umeleckého zážitku v kontexte estetického kognitivismu Nelsona Goodmana a posilnení bezprostrednej väzby medzi imagináciou a poznaním u Gordona Grahama. Príznačným, možno až fenomenologickým aspektom tejto línie uvažovania je významové rozšírenie „poznania“ či kognície – ako duševnej aktivity – o zásadný telesno-afektívny ale najmä výchovný moment. Umenie podľa L. Jeníka obohacuje naše poznanie v tom zmysle, že si vďaka nemu môžeme uvedomiť, ako náš vlastný život osciluje v metafyzickom napätí medzi pravdou a nepravdou. Nie je to však čisto teoretická, vedecká pravda, ale pravda života (s celou jeho tragickosťou, osudovosťou, (ne)spravodlivosťou, atď.) vo všetkých jeho modalitách uzavretosti, ilúzie, lži a ich protikladov. Poznanie tohto druhu na spôsob životnej reflexie ako vedomej aktivity nie je len hrou so slovami a predstavami, nemá nič spoločné s filozofickou záдумčivosťou; prejavuje sa ako abstrakcia od nepodstatných vecí a povrchnosti. To je dôležité rozšírenie, ktorého význam plne oceníme pri analýzach kľúčových diel antickej drámy (Aischylos, Sofokles, Euripides) z politickej a antropologickej perspektívy (**druhá** tematická úroveň) a kritickej revízií Platónovej „teórie umenia“ (**tretia** tematická úroveň). Všetky tri úrovne gravitujú okolo spoločného jadra, ktorým je filozoficky vypreparovaný pojem pravdy ako tvorivej aktivity. Práve v tomto zmysle si vysvetľujem zasadenie záverečného citátu od Charlesa Segala: „*Akokoľvek je odlišné médium ich tvorby, tragickí básnici sú duchovnými bratmi filozofov, akými sú Herakleitos, Demokritos a Platón, ktorí vedia, že povrch javov obsahuje viac klamu než pravdy a snažia sa pochopiť, prečo je život taký, prečo existuje utrpenie, ako môže spoločnosť realizovať spravodlivosť a morálku a aký vyšší poriadok (pokiaľ nejaký existuje) umožňuje, aby bola naša existencia poznateľná*“ (s. 141).

Tento zápas o hlbšie (seba)poznanie L. Jeník pútavo ilustruje na trojici nesmrteľných autorov antickej tragédie, Aischylovi, Sofoklovi a Euripidovi a ich špecifickom poňatí ľudskej prirodzenosti a tiež súcitu s údelom človeka pri jeho zápase o vyššie hodnoty. Vnímavé pochopenie tragického ľudského osudu nie je v tomto prípade len verbálna záležitosť, je to hnacia sila dramatického procesu ako takého. Tragédiu preto netreba vnímať len ako čisto literárny (umelecký) žáner; jej primárnou úlohou nie je psychologická expozícia charakterov. Každý hrdina predstavuje funkciu hlbšieho filozofického zámeru, pretože jeho prostredníctvom sa prirodzeným spôsobom v priebehu drámy presadzuje neúprosná moc vyššieho poriadku. Aká je povaha tohto vyššieho poriadku a aké sú jeho zákonitosti a neprekročiteľné princípy – to je jedna z najspornejších a najzaujímavejších otázok gréckej tragédie. Lukáš Jeník v týchto dielach rozoznáva niekoľko zásadných sociálne kritických problémov vtedajšej demokratickej *polis*: rodové problémy (Aischylova *Oresteia*, Euripidove ženské hrdinky Médea, Elektra alebo tragédia *Bakchantky*), idealizáciu rozumného vládcu (Sofoklov *Kráľ Oidipus*), kritiku tyranských a svojhlavých spôsobov vládnutia či násilnej politiky (Sofoklova *Antigona* či Euripidove *Trójanky*). „Divadlo a dráma sa tak stávajú, a to v tragédiách či komédiách, projekčným plátnom spoločenských zmien a spoločenskej kritiky. Divadlo a dráma reflektujú politickú i etickú skúsenosť autorov, ktorá získava estetickú formu, ktorá obohacuje skúsenosť diváka“ (s. 59). Sú praktickou reflexiou každodenných problémov *polis*. Kým u Aischyla, očitého svedka rodiacej sa aténskej demokracie je ešte zjavný optimizmus a zápal za ideály slobody a nezávislosti, pretavený do poňatia spravodlivého poriadku, v ktorom je vina jej následky nevyhnutne potrestaná božstvom, Sofokles už túto predstavu značne sproblematizuje. Osudy jeho Oidipa sú dopredu určené. Euripides, jeden z najnekompromisnejších sociálnych kritikov svojej doby, túto konzervatívnu optiku zásadne modifikuje, a jeho postavy už nie sú také čierno-biele a schematické. Aj jeho tragédie sú zrkadlom sveta a ľudskej prirodzenosti, ale bez naivného idealizmu svojich predchodcov. „V Euripidovom diele sa objavuje aj psychologický realizmus, kde je úloha racionality, rozumu – nús v mnohom devalvovaná do podružnej role. Rozum je realisticky „zosadený z trónu“, a to nielen v zmysle primárnosti. Proti intelektu, tradične chápaného ako špecifická diferenciacia a tak i znak dominancie človeka nad stvorením, stojí rovnocenný súper – svet vášne. Rozum sa v boji o úlohu určovať vôľu nezriedka stretáva s rovnocenným súperom“ (s. 100).

Dôležitým pojmom (nielen) aischylovskej tragédie je slovo *diké*, ktorého kritický rozbor by si azda zaslúžil viac priestoru. Ide o jednu z kľúčových kategórií pre pochopenie vzniku filozofie a metafyziky vôbec; spomeňme si na Anaximandove slová: „Z čoho veci vznikajú, do toho vraj tiež podľa nevyhnutnosti zanikajú, lebo si za neprávosti navzájom splácajú pokutu a trest podľa určenia času.“ Nielen filozofia ale i tragédia je pokusom o riešenie tejto problematiky bezprávia (*adikia*), pokuty (*diké*) a odplaty, čiže trestu (*tisis*) v občianskej rovine. U Aischyla nesie *diké* význam „spravodlivosti“, ktorého hybnou silou je božstvo. Rovnako je možné interpretovať ako postupný proces jej uskutočňovania aj Sofokove drámy. „Spravodlivosť“ však nie je jediným pôvodným významom *diké*. *Diké* môže označovať princíp poriadku, pravidelnosť, rovnováhu, nemusí mať preto iba čisto morálny aspekt. Každé porušenie rovnováhy vyžaduje jej opätovné obnovenie, a to bez ohľadu na to, či bola porušená vedome alebo neúmyselne. Predstave kozmu ako vyváženému poriadku, ktorého narušenie má za následok uvedenie do kalibračného pohybu vyrovnávania, zodpovedá v oblasti spoločenskej organizácie princíp rovnováhy aténskej demokracie, ktorá kruto stíha každé vybočenie z kolektívnych noriem rovných občanov.

Otázka „správneho sebazoznania“ či „starosti o seba“ a koniec-koncov aj „kritika“ umenia ako „mienkotvorného klamu“ (Platón) nadobúda u L. Jeníka svoje reálne a praktické, nielen tie filozofické, kontúry práve na tejto úrovni politickej angažovanosti a zápalu pre veci verejné. Historicky verne akcentuje bytostnú previazanosť klasických tragických diel a ducha *polis*; *polis* vyjadruje jednotu vo vzájomnom spore, v boji jedného proti druhému a všetkých proti všetkým (oceňujem expozíciu Hobbesa ako protipólu Aristotelovej antropológie). Nemožno byť dobrým občanom – *polites* – inak než v spoločenstve jedných proti druhým, pričom samotný tento spor vytvára napätie, rytmus života obce a zároveň načrtáva hranice slobody, akú si občania vzájomne poskytujú a upierajú tak, že svoje konanie legitimizujú snahou prekonať prípadný odpor. Individuálne konanie a originálne myslenie sa takto vo svetle dejín javia len ako divadelné role: nie je to v podstate nič iné ako boj, obrana proti druhým, a prípadný útok tam, kde sa vyskytne príležitosť.

Trochu kontrastne voči svetu drámy odzrkadľujúcemu základné antropologické konštanty – aj keď opäť z perspektívy sociálneho konštruktivismu či jednoducho pragmatizmu – vyznieva zasadenie tretej kapitoly o vybraných aspektoch Platónovej filozofie umenia. Záverečná kapitola zdôvodnene hodnotí trajektórie platónskej estetiky so všetkými jej metafyzickými a pedagogickými východiskami v kontexte Goodmanovej filozofie umenia, vďaka čomu šikovne premostuje úvodné diskusie o jeho kognitívnej hodnote, a celá práca takto predstavuje logicky uzavretý kruh.

Z formálneho hľadiska charakterizuje prácu štruktúrna vyváženosť, čistý akademický štýl a elegantný, hoci miestami až príliš opisný jazyk (často sa tie filozoficky najzaujímavejšie problémy skrývajú v hutných poznámkach pod čiarou). Malým nedostatkom je nedotiahnutá jazyková redakcia, o ktorej svedčí viacero bohemizmov, chýb, preklepov a nepresností (Každej podoby výchovy (7), „aký je mechanizme merania“ (31), „Filozofia umenie“ (31), „škála estetických predpojatí“ (32); „premýšľané stanovisko.“ (82), „jednania (82), „jeho biologický rodičia“ (92), „ktorá je prítomná“ (102), „problematika zákonu“ (113), „v predsokratovskej filozofii a kultúre.“ (114) atď.).

Habilitačnú prácu „**O poznaní umením: Význam antickej tragédie v debate o človeku a Platónova kritická reflexia umenia v *polis***“ kolegu Mgr. Lukáša Jeníka, PhD. hodnotím ako celok pozitívne. Odporúčam ju prijať na obhajobu a po úspešnej obhajobe odporúčam udeliť akademický titul docent v študijnom odbore **systematická filozofia**.

V Prešove 10. mája 2021

.....
doc. Mgr. Pavol Sucharek, PhD.